

อิสลามกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน :

กรณีศึกษาชุมชนมัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์ คลองแสนแสบ กรุงเทพมหานคร

Islam and Sustainable Development: A Case Study of Masjid

Rohmatun Islamiyah Community, Khlong Saen Seap, Bangkok

กัมปนาท บัวเจริญ

Kampanat Buajaroen

สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการจัดการฮาลาล คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

Interdisciplinary for halal management Faculty of Humanities and Social Science, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

Corresponding author, Email: kampanat@aru.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการประยุกต์หลักศาสนาอิสลามมาใช้ในการพัฒนาในบริบทของการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยศึกษากรณีของชุมชนมัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์ ที่ตั้งถิ่นฐานริมคลองบึงใหญ่ ถนนสุวินทวงศ์ กรุงเทพมหานคร เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่ ได้แก่ อีหม่าม (ผู้นำศาสนา) คอเต็บ (ผู้ทำหน้าที่แสดงธรรมแก่สับบุรุษในมัสยิด) บิหลัน (ผู้ประกาศเชิญชวนให้มุสลิมปฏิบัติศาสนกิจ) คณะกรรมการมัสยิดผู้ได้รับเลือกตั้งจากสมาชิก จำนวน 12 คน และคณะกรรมการเครือข่ายชุมชน จำนวน 6 ชุมชนชน ๆ ละ 1 คน ซึ่งเก็บรวบรวมข้อมูลมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม 2568 วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า

ผลการวิจัย พบว่า การศรัทธาต่อพระเจ้า (อัลลอฮ์) เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ทำให้เกิดความสามัคคี ความผูกพันภายในชุมชน และมีผู้นำศาสนาเป็นบุคคลสำคัญในการบริหารกิจการในชุมชนให้กับประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณมัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์ ผ่านการประชาสัมพันธ์เสียงตามสายโดยอีหม่ามอาลี บัวเจริญ เป็นผู้อธิบายให้ความรู้และเชิญชวนให้คนในชุมชนรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ซึ่งเน้นแนวคิดในการพัฒนาตนเอง ครอบครัว สังคม อันจะนำไปสู่การมีสิ่งแวดล้อมที่ดีซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาประเทศให้เกิดดุลยภาพที่จะพัฒนาชีวิตให้ครอบคลุมและสมบูรณ์ในทุกมิติ ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: สิ่งแวดล้อม, ผู้นำศาสนา การพัฒนาอย่างยั่งยืน ศาสนาอิสลาม

ABSTRACT

This research is a qualitative study with the objective of exploring the application of Islamic principles in the context of sustainable development. The case study focuses on the Rahmatul Islamiyah Mosque community, located along Khlong Bueng Yai, Suwinthawong Road, Bangkok. Data was collected through participant observation and in-depth interviews with key informants in the area, including the Imam (religious leader), Khatib (preacher), Bilal (caller to prayer), twelve elected mosque committee members, and one representative from each of the six community network groups. Data collection was conducted from March to May 2025. The findings were analyzed using descriptive content analysis.

The research findings reveal that faith in God (Allah) is the most crucial factor, fostering unity and a sense of belonging within the community. Religious leaders play a vital role in managing community affairs, particularly for those living around the Rahmatul Islamiyah Mosque. Imam Ali Buajaroen, through the mosque's loudspeaker system, communicates educational messages and encourages community members to take responsibility for themselves and for society. The focus is on personal, familial, and social development, which ultimately contributes to a healthier environment. This is essential for achieving a balanced national development that enhances quality of life in all dimensions, thereby leading to sustainable development.

Keywords: Environment, Religious Leaders, Sustainable Development, Islam

บทนำ

ประเทศไทยให้ความสำคัญต่อความยั่งยืน (Sustainability) และการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) มาอย่างยาวนาน ดังปรากฏอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นับตั้งแต่ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) เป็นต้นมา และกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ชาติอย่างชัดเจนในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ฉบับ พ.ศ. 2561- 2580 ประกอบด้วยยุทธศาสตร์สำคัญ 6 ด้าน ได้แก่ ยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคง ยุทธศาสตร์ด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ ยุทธศาสตร์ด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม ยุทธศาสตร์ด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และที่ยุทธศาสตร์ด้านการปรับสมดุลและพัฒนากระบวนการบริหารจัดการภาครัฐ มีความสอดคล้องกับการพัฒนาความยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับวาระ “ความยั่งยืน วิถีแห่งโลก” ที่องค์การสหประชาชาติ (UN) นำเสนอเป็นวาระการพัฒนาหลังปี พ.ศ. 2558 (Post-2015 development agenda) ภายใต้หัวข้อ “Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development” โดยวาระ “การพัฒนาที่ยั่งยืน 2030” นี้ ทำให้มีการกำหนดเป้าหมายในการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลก (Sustainable Development Goals: SDGs) (มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, 2567)

ชุมชนมัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์เป็นมัสยิดที่มีความเป็นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 และได้ทำการจดทะเบียนเป็นมัสยิดโดยได้เลขที่ 10 ของกรุงเทพมหานคร ฯ เมื่อปี พ.ศ. 2492 ปัจจุบันประชาชนในชุมชนมัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์ ยังมีความเข้าใจในหลักศาสนาในระดับพื้นฐาน ซึ่งมัสยิดมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้ศาสนาเพิ่มเติม มัสยิดซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางยึดเหนี่ยวจิตใจและให้ความรู้ทางศาสนา จึงจำเป็นต้องหาแนวทางในการพัฒนาความรู้ด้านศาสนา เพื่อให้ความเป็นอยู่ของตนเอง สังคม และชุมชนเติบโตไปได้อย่างยั่งยืน (อาลี บัวเจริญ, 2567) ทั้งนี้ มัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์มิได้ทำหน้าที่เพียงแค่ศูนย์กลางด้านศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีภารกิจหลักในการส่งเสริมและพัฒนาชุมชนในหลายมิติ ทั้งด้านสังคม เช่น การจัดกิจกรรมเสริมสร้างความสัมพันธ์เครือญาติ การส่งเสริมคุณธรรมและการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ด้านเศรษฐกิจ

เช่น การสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มอาชีพในชุมชน การอบรมวิชาชีพ และการให้ความช่วยเหลือในยามเกิดวิกฤต รวมถึงด้านการศึกษา เช่น การจัดการเรียนการสอนศาสนาอิสลามแก่เยาวชนและผู้ใหญ่ในชุมชน การจัดอบรมครูสอนศาสนา และการพัฒนาพื้นที่การเรียนรู้ภายในมัสยิด ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของการผลักดันให้มัสยิดเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวทางของอิสลาม

ดังที่องค์กร Islamic Relief Worldwide (2022) ได้ระบุว่า “มัสยิดคือศูนย์กลางแห่งความรู้ การบริการ และความเป็นธรรมของชุมชนอิสลามที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับฐานราก”

จากปัญหาและความสำคัญดังกล่าวรวมทั้งผู้วิจัยนับถือศาสนาอิสลาม จึงมีความสนใจศึกษาด้านการพัฒนาชุมชนและด้านการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาด้านศาสนาอิสลามของเยาวชนในชุมชนชนมัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์ให้เกิดความยั่งยืนใน 3 ด้าน ได้แก่ สังคม เศรษฐกิจ และการศึกษา โดยการนำหลักคำสอนของศาสนาอิสลามมาเป็นแนวทางในการดำเนินงานและสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนของโลก ซึ่งผลการศึกษาจะเป็นประโยชน์ในการนำไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาพื้นที่อื่นที่มีลักษณะปัญหาและบริบทที่คล้ายกันได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาการประยุกต์หลักศาสนาอิสลามมาใช้ในการพัฒนาชุมชนและการศึกษาในบริบทของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ขอบเขตการวิจัย

กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายของการวิจัยนี้ ได้แก่ ผู้นำศาสนาในชุมชนมัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์ ได้แก่ อิหม่าม คอเต็บ บิหลั่น คณะกรรมการมัสยิดจำนวน 12 คน และคณะกรรมการเครือข่ายชุมชน จำนวน 6 คน (ชุมชนละ 1 คน) ได้แก่ 1) ชุมชนอนันตสามัคคี 2) ชุมชนทองสงวน 3) ชุมชนอับดุลรอฆมาน 4) ชุมชนหมู่บ้านฉัตรหลวง 5) ชุมชนสามัคคีพัฒนา 6) ชุมชนสุเหร่าบ้านเกาะ รวมถึงประชาชน

ในชุมชนที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและการดำเนินกิจกรรมศาสนาอย่างต่อเนื่องซึ่งเก็บรวบรวมข้อมูลมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม 2568

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษานี้มุ่งเน้นการวิเคราะห์บทบาทของศาสนาอิสลามในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน โดยศึกษาด้านต่าง ๆ ได้แก่

1. แนวทางการพัฒนาทางการศึกษาในชุมชนมุสลิม การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและความเข้มแข็งทางสังคม
2. การส่งเสริมการพึ่งพาตนเองด้านเศรษฐกิจ
3. การใช้หลักคำสอนทางศาสนาในการสร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยนี้ดำเนินการภายในชุมชนมัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์ แขวงแสนแสบ เขตมีนบุรี กรุงเทพมหานคร ซึ่งประกอบด้วยเครือข่ายชุมชน 6 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนอนันต์สามัคคี ชุมชนทองสงวน ชุมชนอบุตรอมาน ชุมชนหมู่บ้านฉัตรทอง ชุมชนสามัคคีพัฒนา และชุมชนสุเหร่าบ้านเกาะ การวิจัยครั้งนี้ได้รับการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา เลขที่ใบรับรอง HE-060-2568 ก่อนลงพื้นที่เก็บข้อมูลอย่างเป็นทางการ

ขอบเขตด้านระยะเวลา

การเก็บข้อมูลภาคสนามและการวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินการระหว่างเดือนมกราคม ถึง พฤษภาคม พ.ศ. 2568 โดยประกอบด้วย การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพโดยเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 2 แหล่ง คือ เก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง เช่น เว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องกับอิสลามกับการ

พัฒนาอย่างยั่งยืน ความเป็นเครือข่ายทางสังคมของชุมชนเป็นต้น จากนั้นดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากการศึกษาความเป็นจริงในภาคสนามโดย 2 วิธี คือ 1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ด้วยการเข้าไปสำรวจชุมชนที่ศึกษาเป็นระยะ ๆ ทั้งทำความเข้าใจกับชุมชน เนื่องจากผู้วิจัยเป็นอิสลามจึงสามารถเข้าถึงและเข้าใจบริบทของชุมชนที่ศึกษาได้จนชุมชนเกิดความไว้วางใจข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้แก่ ข้อมูลด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม และลักษณะในการมีปฏิสัมพันธ์ของผู้นำกับคนในชุมชน 2) สัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key-informants) ของชุมชน ได้แก่ อีหม่าม (ผู้นำศาสนา) คอเตบ (ผู้ทำหน้าที่แสดงธรรมแก่สับบุรุษ (สมาชิก) ในมัสยิด) บิหลัน (ผู้ประกาศเชิญชวนให้มุสลิมปฏิบัติศาสนกิจ) คณะกรรมการมัสยิดผู้ได้รับเลือกตั้งจากสมาชิก จำนวน 12 คน และคณะกรรมการเครือข่ายชุมชน 6 ชุมชนๆ ละ 1 คน โดยข้อมูลที่สัมภาษณ์ผู้วิจัยเน้นใน 4 ประเด็น ได้แก่ บริบทของชุมชน มัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์ แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนในการจัดการด้านการศึกษา ด้านสังคม และเศรษฐกิจ หลักคำสอนของศาสนาอิสลามเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนและการนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวปฏิบัติของชุมชนอิสลาม ด้านการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม และปัญหาอุปสรรค วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่าการประยุกต์ใช้หลักคำสอนของศาสนาอิสลามในการพัฒนาชุมชนและการศึกษาในบริบทของการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ชุมชนมัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์เป็นชนที่อพยพมาจากรัฐไทรบุรีทางตอนใต้ของประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2329 มาตั้งถิ่นฐานและสร้างมัสยิดเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางประจำหมู่บ้าน รวมทั้งประกอบพิธีกรรมทางศาสนาบริเวณริมคลองแสนแสบซึ่งมีการขุดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ในระหว่างปี พ.ศ. 2380-2383 และชุมชนได้รับพระบรมราชานุญาตให้ถือครองที่ดินบริเวณริมฝั่งคลองแสนแสบและบริเวณใกล้เคียงนับแต่นั้นมา (พรภิรมย์ ดัสกัมพล, 2550) ปัจจุบันชุมชนมีขนาดใหญ่ครอบคลุมเครือข่ายชุมชนหมู่บ้านจำนวน 6 ชุมชน ได้แก่ 1) ชุมชน

อนันตสามัคคี 2) ชุมชนทองสงวน 3) ชุมชนอับดุลรอมาน 4) ชุมชนหมู่บ้านนัทรหลวง 5) ชุมชนสามัคคีพัฒนา 6) ชุมชนสุเหร่าบ้านเกาะ มีประชากรประมาณ 2,800 คน กว่า 830 ครัวเรือน ชุมชนทั้งหมดตั้งขนานไปกับคลองแสนแสบ และคลองบึงใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่แขวงแสนแสบ เขตมีนบุรี กรุงเทพมหานครในการนำหลักธรรมทางศาสนาอิสลามสู่การปฏิบัติ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ผู้สอนนำมาเผยแพร่เพื่อพัฒนาเยาวชนให้เป็นคนดี รักสันติ รักความสงบ มีความเสียสละและเป็นมิตรกับคนทั่วไป ครูเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการสื่อสารหลักธรรมของพระเจ้าและต้องเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนนั้นด้วย ศาสนาอิสลามให้ความสำคัญต่อการศึกษาและถือว่าเป็นหน้าที่สำหรับมุสลิมทุกคน ทุกคนจะต้องศึกษาตลอดชีวิต เพราะการศึกษาหลักธรรมคำสอนของศาสนาอิสลามกล่าวถึงระบอบของการดำเนินชีวิตมีคำสอนหลากหลายต่อการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน เช่น หลักของการละหมาด (คือละหมาด) ที่ฝึกให้มุสลิมมีระเบียบวินัยและตระหนักถึงพระเจ้าอย่างสม่ำเสมอ หลักการชะกาต (การบริจาคทรัพย์) ที่สอนให้รู้จักแบ่งปันแก่ผู้ขัดสน หลักการถือศีลอดในเดือนรอมฎอนที่ฝึกความอดทนและยับยั้งชั่งใจ และหลักของการสุจริตในอาชีพการงาน ซึ่งส่งเสริมความโปร่งใสและความรับผิดชอบต่อสังคม เพราะแต่ละชีวิตจะมีหน้าที่รับผิดชอบต่อพระเจ้าอยู่ตลอดเวลา ตามที่ปรากฏในอัลกุรอาน

ดังนั้น “มัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์” จึงเป็นสถานที่สำคัญสำหรับชุมชนมุสลิมแห่งนี้ในการเป็นศูนย์กลางสำหรับการปฏิบัติศาสนกิจ ส่งเสริมกิจกรรมถ่ายทอดความรู้ในการนำหลักศาสนามาใช้ในการดำรงชีวิตจนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ทำให้ยังคงสามารถรักษาเอกลักษณ์ของชุมชนไว้ได้เป็นอย่างดีซึ่งในชุมชนได้นำมาปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ โดยนำแนวทางการปฏิบัติตามคัมภีร์อัลกุรอานมาใช้เป็นทางนำในการดำเนินชีวิต อย่างเคร่งครัดมีความอ่อนน้อมถ่อมตน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้อภัยกัน พึ่งพากันทำให้ชุมชนมัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์ได้รับการยอมรับจากประชาชนในชุมชนเกิดการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกับรากฐานเดิมของชุมชนส่งผลทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งการพัฒนาชุมชนต้องเริ่มที่ระดับปัจเจกบุคคล ระดับครัวเรือนและระดับชุมชน บริบทของชุมชนที่ส่งผลต่อความสำเร็จคือ “ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ” มีความรัก ความสามัคคี ทำให้คนในครอบครัวพร้อม

ที่จะเสียสละเพื่อศาสนาและชุมชน โดยมี “ผู้นำหรือครู” ตามที่ปรากฏในอัลกุรอานที่เข้มแข็งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลักดันประชาสังคมอย่างต่อเนื่องจนทุกคนเริ่มเกิดจิตสำนึกรับผิดชอบต่อท้องถิ่นใช้ศาสนาเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งเริ่มจากการรับผิดชอบครอบครัวตัวเอง นำไปสู่การรับผิดชอบต่อรอบข้างและรับผิดชอบต่อสังคม โดยผู้นำ (อิหม่ามอาลี บัวเจริญ) ได้ทำเป็นแบบอย่างเพื่อให้ทุกคนเข้าใจในเรื่องการศึกษาซึ่งมุสลิมทุกคนรู้หลักคำสอนของศาสนาอิสลามจากอัลกุรอานและอัลหะดีษ มาเป็นตัวส่งเสริมเพื่อให้เกิดการนำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง ตามอัลกุรอานว่า “มุสลิมทุกคนต้องเชื่อว่าพระเจ้าสร้างสรรพสิ่งทั้งหลาย เพื่อยังประโยชน์แก่มวลมนุษย์ชาติ” (มรวาน สะมะฮุน, 2550) ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งที่เตือนใจให้ทุกคนช่วยกันดูแลรักษาสรรพสิ่งที่พระเจ้าทรงมอบให้ ทำให้ทุกคนคิดได้และเชื่อถือ เกิดความไว้วางใจตัวผู้นำ ซึ่งอิหม่าม (อิหม่ามอาลี บัวเจริญ) มีบทบาทสำคัญในการป้องกันและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว ในการถ่ายทอดอบรมและสร้างจิตสำนึกให้เกิดการเสียสละ โดยประยุกต์ใช้คัมภีร์อัลกุรอานและอัลหะดีษมาเป็นคำสอนเรื่องการศึกษาเพื่อสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชน โดยใช้ศาสนาเป็นตัวขับเคลื่อนที่สำคัญเน้นการใช้สื่อที่ให้การศึกษาระบบสั่งสอนแก่ปวงสัปบุรุษ (สมาชิก) อย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง การได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่องจากผู้นำทำให้ประชาชนให้ความร่วมมือร่วมใจกันในการทำกิจกรรมต่าง ๆ และการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ทำให้ชาวบ้านตระหนักเข้าใจการดำรงให้สอดคล้องกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยเน้นการใช้ทรัพยากรในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อท้องถิ่นของตนเอง การสื่อสารในชุมชนทำให้เกิดความสัมพันธ์กับมิติต่าง ๆ ในการสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชนปฏิบัติตาม ซึ่งผู้นำ (อิหม่ามอาลี บัวเจริญ) เป็นอิหม่ามที่มีคุณธรรมอยู่ในแนวทางศาสนาเป็นแบบอย่างที่ดีในการประพฤติตนทั้งการปฏิบัติศาสนกิจ การบริหารชุมชน มีความตั้งใจจริงในการพัฒนาด้านการศึกษา จึงได้รับการยกย่องและความเคารพจากคนในชุมชน ทำให้คนในชุมชนยึดถือเป็นแบบอย่างในการตัดสินใจและปฏิบัติตาม โดยใช้หลักศาสนาให้ทุกคนเกิดความคิดความศรัทธาก่อนซึ่งจะส่งผลให้เกิดความมีส่วนร่วมในชุมชน โดยสื่อสารผ่านลำโพงของมัสยิดเพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาจนทำให้ชุมชนเป็นต้นแบบด้านการพัฒนาด้านการศึกษาให้กับชุมชนอื่น ๆ

ฉะนั้นผู้นำจึงเป็นผู้ที่คนในชุมชนเชื่อใจ ไว้วางใจและศรัทธาว่าเป็นผู้ อยู่ในศีลธรรม สามารถเป็นผู้นำในการประกอบพิธีทางศาสนาให้ คำแนะนำ สั่งสอน ชี้แนะและเคร่งครัดในการปฏิบัติตามบทบัญญัติ ศาสนา มีความตั้งใจในการพัฒนาชุมชนให้มีสภาพแวดล้อมที่ดี อย่างต่อเนื่อง

การปฏิบัติของมัสยิดเราะมะห์ตุลอิสลามียะห์ที่ได้เน้นหลักการ ของอัลกุรอานมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ทำให้เกิดความสามัคคี ซึ่งเห็นได้ชัดในชุมชนมีการใช้ชีวิตตามแบบอย่างอิสลาม มีความเชื่อมั่น เชื่อถือในตนเอง ทำให้เกิดความศรัทธาที่จะคิดและกระทำสิ่งต่าง ๆ อยู่ในกรอบของอิสลาม ผู้นำเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อน ผลักดัน และกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเป็นปัจจัยที่ทำให้ เกิดการติดต่อสื่อสารและพร้อมร่วมมือในการทำกิจกรรม โดยมีความไว้วางใจที่ทุกคนมีให้กันทำให้เกิดเป็นความสามัคคีภายในชุมชน การอยู่ร่วมกันแบบเครือญาติฉันท์พี่น้องทำให้เกิดมิตรภาพและ ไมตรีจิตที่ดีเป็นเครือข่ายความร่วมมือที่เข้มแข็ง 6 ชุมชน เกิด การเรียนรู้และการทำงานร่วมกันในรูปแบบที่เป็นเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์มาจากความสมัครใจของคนในชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งโดยผู้นำประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาและ หลักศาสนาเข้าด้วยกันเพื่อให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบ สันติสุข

การปฏิบัติของมัสยิดเราะมะห์ตุลอิสลามียะห์ นอกจาก การพัฒนาในด้านศาสนาและการศึกษาดังกล่าวแล้ว ชุมชนยังมีการส่งเสริมแนวทางการพึ่งพาตนเองด้านเศรษฐกิจ โดยใช้หลักการ ของศาสนาอิสลามเป็นแนวทาง เช่น การสนับสนุนให้สมาชิกใน ชุมชนมีอาชีพสุจริตที่สอดคล้องกับหลักศาสนา เช่น การค้าขาย สินค้าฮาลาล การรวมกลุ่มอาชีพในรูปแบบสหกรณ์ หรือกลุ่มแม่บ้าน ที่ผลิตสินค้าท้องถิ่น และมีการจัดกิจกรรมอบรมความรู้ด้าน เศรษฐกิจชุมชน เพื่อเสริมสร้างรายได้ โดยยึดหลัก “การใช้จ่าย อย่างพอประมาณ” และ “การช่วยเหลือเกื้อกูล” ตามคำสอนของ ศาสนาอิสลาม

ทั้งนี้ อีหม่ามและคณะกรรมการมัสยิดได้มีบทบาทในการ ส่งเสริมจิตสำนึกด้านเศรษฐกิจให้สมาชิกในชุมชนตระหนักถึง ความจำเป็นในการพึ่งพาตนเอง ไม่พึ่งพียง และร่วมกันวางแผนทาง สร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เช่น การสนับสนุน

การออม การผลิตพืชผักสวนครัว การจัดตลาดชุมชนในบางโอกาส รวมถึงการใช้หลักความโปร่งใสในการบริหารทรัพยากรของมัสยิด เพื่อประโยชน์ส่วนรวม

ในการปฏิบัติศาสนกิจหลังละหมาดทุกครั้งผู้นำจะยกปัญหา ที่เกิดขึ้นในชุมชนให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของ ชุมชนร่วมกัน ซึ่งผู้นำและคณะกรรมการมัสยิดจะทำเป็นแบบอย่าง อยู่ตลอดและมีการจัดอบรมให้กับคณะกรรมการเครือข่าย เพื่อให้เกิด ประสิทธิภาพในการฟื้นฟูรักษาสภาพแวดล้อมในชุมชน

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ชุมชนมัสยิดเราะมะห์ตุลอิสลามียะห์ ส่วนใหญ่นับถือ ศาสนาอิสลามทำให้ความสัมพันธ์ในชุมชนเป็นแบบเครือญาติ ภายในครอบครัวมีความรัก ช่วยเหลือกัน มีความสามัคคี ซึ่งมี ผู้นำชุมชนหรืออีหม่ามเป็นผู้กระตุ้นในการประยุกต์ใช้ศาสนา ให้ทุกคนเกิดจิตสำนึกต่อชุมชน โดยปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา รวมทั้งการแต่งกายตามแบบฉบับของอิสลาม ทำให้เกิดความไว้วางใจกันพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนและมี มัสยิดเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้ชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งสอดคล้องกับ งานวิจัยของณัฏฐ์ เผ่ากู (ณัฏฐ์ เผ่ากู, 2554) ได้ศึกษาการพัฒนา อย่างยั่งยืน: ความเป็นเครือข่ายทางสังคม คุณภาพชีวิตและ สิ่งแวดล้อมของชุมชนมุสลิมบ้านสมอเอน ตำบลอนานิคมพลี อำเภอบางน้ำเปรี้ยวจังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า โดยบริบทของมุสลิม และการเป็นเครือญาติเป็นแกนสำคัญของการสร้างเครือข่าย และส่งเสริมการมีชุมชนที่แข็งแรง มั่นคง และยั่งยืน และ ส่งผลรวมไปถึงการส่งเสริมให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี

ด้านแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนในด้านการศึกษาของ ชุมชน มีการถ่ายทอดความรู้จากเสียงตามสายอย่างต่อเนื่องและ กิจกรรมต่าง ๆ ที่ให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วม พัฒนาบุคลากรทางด้านการ สอนศาสนาอิสลาม พัฒนารูปแบบการเรียนการสอนศาสนา อิสลาม พัฒนาสถานที่ให้มีความพร้อมต่อการเรียนศาสนาอิสลาม รวมถึงพัฒนาสังคมให้อยู่ในสภาพแวดล้อมของศาสนาอิสลามทำ ให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึกในการพัฒนาสังคมและการศึกษา ด้านศาสนา รู้จักการรับผิดชอบต่อท้องถิ่นของตน โดยผู้นำชุมชน อีหม่ามอาลี บัวเจริญ ได้ประยุกต์หลักศาสนาถ่ายทอดเพื่อ

ให้คนในชุมชนเข้าใจเรื่องการศึกษา และเป็นเครื่องเตือนใจให้ทุกคนช่วยกันพัฒนาด้านการศึกษาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินงานนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

นอกจากนี้ เซค มุฮัมมัด อัลอะมิน อัซซังกีฎีย (2552, น. 33-34) ได้เสนอว่า สภาพสังคมในอัลกุรอานอันทรงคุณค่าได้ปรับปรุงและแก้ไขสภาพสังคม และให้แสงสว่างนำทางที่เที่ยงตรงกับมนุษย์ไว้ โดยเฉพาะกับผู้นำ ที่ควรพิจารณาอย่างถี่ถ้วนว่า อัลกุรอานได้กำหนดแนวทางการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ต่อสังคมไว้อย่างไร

อัลลอฮ์ทรงตรัสว่า “ดังนั้น เนื่องด้วยความกรุณาเมตตาจากอัลลอฮ์นั่นเอง เจ้า (มุฮัมมัด) จึงได้สุภาพอ่อนโยนต่อพวกเขา และหากเจ้าเป็นผู้ประพฤติหยาบช้ำ และมีจิตใจที่แข็งกระด้างแล้วไซร์แน่นอน พวกเขาก็ย่อมแยกตัวออกไปจากรอบ ๆ เจ้ากันแล้ว ดังนั้นจงอภัยให้แก่พวกเขา และจงขอร้องโทษให้แก่พวกเขาด้วย และจงปรึกษาหารือกับพวกเขาในกิจการทั้งหลาย” (มรวานสะมะฮุน, 2550) และเป็นเครื่องเตือนใจให้ทุกคนช่วยกันพัฒนาด้านการศึกษาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินงานนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของกนกรัตน์ ยศไกรและคณะ (กนกรัตน์ ยศไกรและคณะ, 2547) ได้ศึกษาการศึกษากับการสร้างจิตสำนึก: กรณีคลองแสนแสบ พบว่ากระบวนการสร้างความตระหนักในปัญหาคลองแสนแสบและการสร้างจิตสำนึกในการรักษาสภาพแวดล้อมในชุมชน ด้วยกิจกรรมที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนหรือผู้อื่น ๆ สามารถส่งผลได้หลายระดับตั้งแต่ระดับปัจเจก ระดับครอบครัวและระดับชุมชนเพราะการศึกษาดูงานดังกล่าวทำให้เกิดกระบวนการสื่อสารภายในตัวเอง ทำให้ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนพูดคุยร่วมกันสร้างสรรค์ชุมชนมากขึ้นกว่าเดิมที่สำคัญเห็นความสำคัญของการรักษาสภาพแวดล้อม

ด้านหลักคำสอนของศาสนาอิสลามเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนและการนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวปฏิบัติของชุมชนอิสลามในการศึกษาพบว่า ชุมชนมุสลิมมีระบอบสังคมอิสลามเกิดขึ้นจากความเข้มแข็งที่เป็นปัจจัยสำคัญในการผลักดัน ได้แก่ หลักศาสนา มัสยิด ภาวะผู้นำ ซึ่งศาสนาอิสลามมีความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียวคือ อัลลอฮ์ เชื่อในศาสนทูตที่พระเจ้าอัลลอฮ์ทรงประทานให้เป็นผู้นำทางนำให้กับผู้ที่ศรัทธาและมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชนโดย

นำหลักคำสอนศาสนาจากพระมหาคัมภีร์อัลกุรอานและอัลหะดีษมาเป็นแบบอย่างตามคำสั่งของพระเจ้าเข้ามาส่งเสริมทำให้คนในชุมชนเชื่อและปฏิบัติซึ่งผู้นำได้ตั้งจุดเด่นทางศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้กระตุ้นเพื่อไม่ให้คนในชุมชนหลงลืมไปกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นซึ่งปัจจัยสำคัญที่สุดคือศักยภาพของผู้นำ (อิหม่ามอาลี บัฏริฎ) เป็นผู้มีความดี จริยธรรมและเป็นแบบอย่างที่ดีจนได้รับความเชื่อถือและไว้วางใจ โดยพัฒนาชุมชนตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ระดับครัวเรือนและระดับชุมชนตามนโยบายท้องถิ่น “พัฒนาตน พัฒนาสังคม” ได้รับการร่วมมืออย่างดีจากคนในชุมชน โดยใช้อำนาจและศักยภาพของความเป็นผู้นำที่คนในชุมชนให้ความศรัทธาเชื่อถือและการยอมรับจากคนในชุมชนมาเป็นแรงผลักดันในการพัฒนา โดยการประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสายให้ความรู้เรื่องหลักปรัชญาศาสนาและการดำรงชีวิตให้เกิดการปฏิบัติจริงซึ่งปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนโดยเฉพาอย่างยิ่งกับเยาวชนมีการประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสายทุกวันอย่างต่อเนื่องจนทำให้เกิดการซึมซับและเกิดการยอมรับตามมำทำให้คนในชุมชนมีความเข้มแข็ง สามัคคี ช่วยกันดูแลรักษาท้องถิ่นของตน สามารถพึ่งตนเองได้ มีความเป็นอยู่ที่ดีทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม โดยเชิญชวนให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมมือร่วมแรงกันอย่างจริงจังและแข็งขันเพื่อให้เกิดการปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน จึงเกิดเป็นพลังขึ้นในชุมชนทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของไพศาล วงษ์อร (2552) ได้ศึกษาบทบาทของคณะกรรมการมัสยิดต่อการพัฒนาชุมชนมุสลิม: ศึกษากรณีมัสยิดในเขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร พบว่าบทบาทของคณะกรรมการมัสยิดต่อการพัฒนาชุมชนมุสลิมด้านศาสนาในภาพรวมอยู่ในระดับมาก คือมีค่าเฉลี่ย 3.22 เมื่อพิจารณาผลเป็นรายข้อพบว่าทุกข้อมีบทบาทอยู่ในระดับมาก โดยมีความประพจน์และเป็นแบบอย่างที่ดีต่อชุมชนมีค่าสูงที่สุด คือ มีค่าเฉลี่ย 3.38 รองลงมาคือบทบาทในการตักเตือนว่ากล่าว ชักชวนสมาชิกของชุมชนให้ทำความดี ละเว้นความชั่ว (ค่าเฉลี่ย 3.21) บทบาทในการสืบทอดเจตนารมณ์ของศาสนาโดยเผยแพร่คำสอนของศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ (ค่าเฉลี่ย 3.18) การให้ความร่วมมือปรึกษาหารือป้องกันปัญหา แก้ปัญหา และพัฒนาชุมชนตามหลักการของศาสนา (ค่าเฉลี่ย 3.18) และการใช้มัสยิดเป็นศูนย์กลางของการให้คำปรึกษา

แนะนำ ช่วยเหลือและจัดบริการกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม (ค่าเฉลี่ย 3.14) ตามลำดับ และสอดคล้องกับงานวิจัยของราชินี ไข่แก้ว (ราชินี ไข่แก้ว, 2544) ได้ศึกษาวิถีชีวิตชาวไทยมุสลิม ชุมชนหนองจอก พบว่า มีมัสยิดเป็นศาสนสถานที่ใช้ประกอบ ศาสนกิจร่วมกัน นอกจากนี้แล้วมัสยิดยังเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ และสังคมของคนในชุมชน มีอิหม่ามเป็นผู้นำในการอยู่ร่วมกัน ชาวไทยมุสลิมในชุมชนหนองจอกมีความศรัทธาในการปฏิบัติตาม บทบัญญัติของคัมภีร์อัลกุรอานเนื่องจาก คัมภีร์อัลกุรอานคือ ธรรมนูญของการดำเนินชีวิต จึงทำให้อิทธิทธิพลของศาสนาอิสลาม ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งสามารถสรุปเป็น Model แนวทาง การพัฒนาอย่างยั่งยืนซึ่งการใช้ศาสนาเป็นตัวผลักดัน จึงทำให้ทุกคน ในชุมชนเกิดจิตสำนึกช่วยกันดูแลสังคมและร่วมกันพัฒนาการศึกษา ในชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของทุกคนในชุมชนส่งผลให้เกิด ความยั่งยืน ดังที่มุฮัมมัด เหมอนกุล (2546) กล่าวว่า เมื่อหัวใจ ฟังอัลลอฮ์ มอบหมายต่อพระองค์โดยไม่ยอมจำนนต่อจินตนาการ ที่เลวร้าย และมีความเชื่อมั่นต่อพระองค์แล้ว ความเศร้าโศกเสียใจ ก็จะหมดไป และโรคภัยไข้เจ็บทั้งทางร่างกายและจิตใจก็จะหายไป อัลลอฮ์ตรัสว่า "...และผู้ใดมอบหมายต่ออัลลอฮ์ พระองค์ก็ทรง เป็นที่พอเพียงแก่เขาแล้ว" (อัลญะลา: 3) ซึ่งหมายถึงพระองค์ เพียงพอแก่ทุกสิ่งทั้งทางศาสนาและทางโลก (มรวาน สะมะฮูน, 2550)

ประเด็นนี้สะท้อนถึงพลังศรัทธาที่กลายเป็นพลังบวกใน การดำรงชีวิตและร่วมกันสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน โดยการนำหลักศาสนาเข้ามาประยุกต์ใช้กับการพัฒนาเพื่อให้ สอดคล้องกับบริบทของชุมชนทั้งวัฒนธรรม ประเพณี ซึ่งชุมชน มัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์มีการพัฒนาแบบบูรณาการ (Integrated Approach) โดยพยายามดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ของกิจกรรมที่ทางมัสยิดจัดขึ้น ซึ่งได้รับการกระตุ้นจากผู้นำ (อิหม่ามอาลี บัวเจริญ) ในการนำหลักคำสอนศาสนาจากอัลกุรอาน และอัลหะดีษมาเป็นแรงผลักดันให้คนในชุมชนเกิดการปฏิบัติที่ เข้มแข็งขึ้น โดยให้ทุกคนเกิดความรู้สึกก่อนซึ่งส่งผลให้เกิด ความมีส่วนร่วมในชุมชน ซึ่งคนในชุมชนมีความเชื่อและไว้วางใจ ในตัวผู้นำจึงเป็นพลังให้ชุมชนเข้มแข็ง ทำให้เกิดเครือข่ายช่วยกัน ดูแลกลายเป็นความสามัคคีภายในชุมชนซึ่งการใช้ศาสนาเป็น

ตัวผลักดัน จึงทำให้ทุกคนในชุมชนเกิดจิตสำนึกช่วยกันดูแลสังคม และร่วมกันพัฒนาการศึกษาในชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของทุกคน ในชุมชนส่งผลให้เกิดความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อการนำผลการวิจัยไปใช้

จากการวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะทั่วไปดังต่อไปนี้

1.1 ภาครัฐและเอกชนควรพิจารณาให้การสนับสนุน ด้านงบประมาณอย่างเหมาะสมแก่มัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์ และชุมชนโดยรอบ เนื่องจากปัจจุบันการพัฒนาภายในมัสยิดและ ชุมชนส่วนใหญ่ต้องอาศัยพลังความร่วมมือจากประชาชนในพื้นที่ การสนับสนุนจากภายนอกจะช่วยส่งเสริมศักยภาพของมัสยิดให้ เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาอย่างยั่งยืนในชุมชนได้ดียิ่งขึ้น

1.2 หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรชุมชนในเขตพื้นที่อิสลามอื่น ๆ สามารถนำแนวทาง จากกรณีศึกษาไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของตน เพื่อ พัฒนาชุมชนอิสลามให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน โดยยึดหลัก คำสอนของศาสนาอิสลามเป็นแนวทางหลักในการพัฒนา

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรขยายขอบเขตการวิจัยไปยังชุมชนอิสลามใน พื้นที่อื่น เพื่อเปรียบเทียบแนวทางการประยุกต์ใช้หลักคำสอนของ ศาสนาอิสลามในการพัฒนาอย่างยั่งยืน อันจะนำไปสู่การสังเคราะห์ แนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมกับบริบทต่าง ๆ และสามารถนำไปประยุกต์ ใช้ในวงกว้างได้

2.2 ควรมีการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับกลไกการมีส่วนร่วม ของชุมชนในการบริหารการพัฒนา โดยเฉพาะบทบาทของคณะกรรมการ มัสยิด ผู้นำศาสนา และเยาวชน เพื่อให้เห็นภาพรวมของการบริหาร จัดการที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนอย่างแท้จริง

รายการอ้างอิง

กนกรัตน์ ยศไกรและคณะ. (2547). *การศึกษากับการสร้าง จิตสำนึก: กรณีคลองแสนแสบ*. กรุงเทพฯ: สำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ณัฐวัชร เฒ่าภู. (2554). *การพัฒนาอย่างยั่งยืน: ความเป็นเครือข่ายทางสังคม คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชุมชนมุสลิมบ้านสมเอก ตำบลฉิมพลี อำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศาสตร). กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

เชค มุฮัมมัด อัลอะมีน อัซซังกีฎีย. (2552). *อิสลามศาสนาที่สมบูรณ์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: นัซฮา พรินติ้ง.

พรภิรมย์ ดัสกัมพล. (2550). *ผลงานรางวัลลูกโลกสีเขียว*. สืบค้นจาก
<https://www.greenglobeinstitute.com/Frontend/Content.aspx?ContentID=28f20571-a3a1-49a4-a3e7-ad9893071f9f>

ไพศาล วงษ์อารี. (2552). *บทบาทของคณะกรรมการมัสยิดต่อการพัฒนาชุมชนมุสลิม: ศึกษากรณีมัสยิดในเขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์. (2567). *สารความรู้เกี่ยวกับ SDGs*. สืบค้นจาก
<https://sdgs.dpu.ac.th/about-sdgs.php>

มุฮัมมัด เหมอนุกูล. (2546) *สื่อแห่งความสุข*. สืบค้นจาก
<https://www.islammore.com/view/708>

มรวาน สะมะฮุน. (2550). *อัลกุรอานสู่การพิมพ์แบบแปลไทย เล่มที่ 1-2: พระดำรัสของพระองค์อัลลอฮ์*. กรุงเทพฯ: ส.วงศ์เสถียร

ราชนี ไผ่แก้ว. (2545). *วิถีชีวิตชาวไทยมุสลิมชุมชนหนองจอก*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

อาลี บัวเจริญ. (2567). *ประวัติความเป็นมามัสยิดเราะห์มะตุลอิสลามียะห์*. สืบค้นจาก
https://www.masjidmap.com/mosque/info/6740981352#google_vignette

Islamic Relief Worldwide. (2022). *Annual Report and Financial Statements*. Retrieved from
<https://islamic-relief.org.my/wp-content/uploads/2023/06/IRW-Annual-Report.pdf>